

Nagy Bettina

**„Várad Erdély kapuja...” Nagyvárad történelmi szerepe a fejedelemség korában
Tanulmányok Biharország történetéről 2.**

(Szerk.: Oborni Teréz, Nagyvárad, Varadinum Kulturális Alapítvány, 2015. 115.)

„Nagyvárad az évszázadok során örökre beírta magát a magyarság történetébe.” A Nagyváradon megrendezett történelmi konferencia idejére megjelent tanulmánykötet kezdő sorai már sokat ígérően utalnak arra, hogy a tanulmányok szerzői Biharország történetét kívánják egy-egy előadás/tanulmány erejéig feldolgozni, és ezt a célt volt hivatott megvalósítani a 2015-ben napvilágott látott tanulmánykötet. Nagyvárad már a középkorban kiemelkedett a térség települései közül, egyházkormányzati, kulturális központként is jelentős szerepet töltött be. Az olvasónak a Partium fővárosaként és a nagy horderejű váradi békekötésről is eszébe juthat a város. A kötetben Oborni Teréz, Gálfi Emőke, Bogdándi Zsolt, Mátyás-Rausch Petra, Jeney-Tóth Annamária és Sudár Balázs tanulmányai kaptak helyet. 2017-ben román nyelven is megjelent a tanulmánykötet.

Oborni Teréz az MTA Történettudományi Intézetének tudományos főmunkatársa, egyben a kötet szerkesztője is. Ő fogalmazta meg a kötet bevezetőjében gondolatait Nagyvárad fejedelemségkori történetéről, mely szerint: Nagyvárad ekkortájban Bihar vármegye fontos központja és az Erdély felé vezető utak védőbástyája. 1526-ot követően az országnak két uralkodója volt: a keletre eső részeket Szapolyai János, a nyugati részeket pedig Habsburg I. Ferdinánd király birtokolta, létre is jött egy ún. demarkációs vonal. A két uralkodónak az ország teljes birtoklása volt a célja, a folyamatban azonban a váradi béke kiemelkedően fontos csomópont, a későbbiekben pedig hivatkozási alap lett. A bevezető tanulmány áttekinti a békekötés fontos momentumait és előzményeit, illetve a megállapodás történelmi fontosságát. A bihari régióknak egyre fontosabb szerepe lett, de ellentétkezéshez vezetett a kialakuló fejedelemség számára. Először a János Zsigmond és I. Miksa között született speyeri szerződés határozott Bihar és Várad sorsáról, aminek értelmében az erdélyi államhoz került. A szerző ismerteti a váradi kapitányi tisztség jelentőségét is, Báthory István és fivére, Kristóf is betöltötte a tisztséget. Emellett a 17. században folyamatos harc folyt Várad hovatartozását illetően, amely tulajdonképpen az 1660-ban zajló ostrommal dőlt el. Várad védői Balogh Máté vezetésével adták fel a várat. Az ostrom után a várral együtt veszett el a Partium Erdély számára, és lett az Oszmán Birodalom része, amire később majd a tanulmányok során kitérek még. A szerző bemutatja I. János király diplomáciai kapcsolatait, pártfogóit és támogatóit egyaránt.

Gálfi Emőke tanulmánya Izabella királyné várospolitikájának bemutatására tesz kísérletet. A tanulmányban két szakaszra tagolta várospolitikáját: az első szakasz 1542–1551 között zajlott, ezen időszak intézkedései kevésbé ismeretesek, a második szakasz 1556–1559 közé tehető, ahol az intézkedéseinek nagy számával találkozhatunk. A tanulmány fő célja bemutatni Nagyvárad és Gyulafehérvár sorsát. Gyulafehérvár a vár körül alakult ki, fele-fele arányban birtokolta a püspök és a káptalan. A püspöki városrész Izabella királynéhoz Statileo János halálát követően került. A város kiváltságai és jogai feltehetőleg gazdasági jellegűek lehettek. Gazdasági jellegű kiváltságai közé tartozott a vásártartási jog. Két sokadalmat rendeztek, amelyhez püspöki engedély volt szükséges. Egyházi jellegű kiváltságokról keveset írnak a források, azonban azt tudni lehet, hogy nem rendelkeztek

a szabad plébánosválasztás jogával. A város statútumai is ebben az időszakban keletkezettek. A másik püspöki székhely Várad volt, ami sok tekintetben különbözött Gyulafehérvártól. Várad az egyik legnagyobb kereskedelmi centrum volt, hiszen Magyarország piackörzeteinek középpontjában feküdt, ezért az egyik legjelentősebb árucserközpontként működött. A város lakói hűek maradtak I. Ferdinándhoz és nem tértek át a királyné hűségére. A források szerint Varkocs Tamás el is foglalta a várat, felgyújtatta és egyházait leromboltatta, ám ez téves felvetésnek bizonyult, mint Gálfi Emőke rámutatott az 1558-ban kelt ítéletével alapján, hogy az ostrom során Zaberminus püspök hívei gyűjtötták fel a várost és a várat a királynéhoz hűek vették be. Gálfi Emőke igazat ad tehát az ítéletlélben szereplő tényeknek, miszerint Várad addig nem számított szabad királyi városnak, amíg régi pecsétjét használta. A váradi városrészek végül 1557-ben egyesültek. Váradot a tanulmány szerzője az ország kapujának tekinti, Gyulafehérvárt pedig a fejedelmek székhelyeként az udvari reprezentáció központjaként értelmezi.

Bogdándi Zsolt tanulmányában a szekularizáció utáni időszakban kívánja bemutatni a váradi hiteleshelyek működését. A tanulmány kitér a Váradon működő székeskáptalan mellett a váradelőhegyi prépostság és társaskáptalan hiteleshelyi működésére. Minden bizonnyal elmondható, hogy egyszerre két hiteleshely működött a városban. A tanulmány utal a székeskáptalanban történő tevékenységekre, melyek feltehetőleg Szent László királyhoz kapcsolhatók. A székeskáptalanhoz fűződő első kiadványt az 1250-ben keletkezett pecsétes oklevélhez köti a szerző. A váradelőhegyi társaskáptalan létrejötté Kálmán-csehi Domonkos váradi püspök nevéhez fűződik, aki létrehozta a hiteleshelyi tevékenység megerősítésére, hiszen a társaskáptalan létrehozásának legfőbb célja az volt, hogy megakadályozza az esetleges konkurens hiteleshelyek létrejöttét. Mind a két hiteleshely megfelelően működött 1556 és 1566 között is, ekkor a káptalanok látták el a feladatot a Partium egészére nézve, illetve ezek a bevételek szükségesek is voltak az intézmény és a /requisitorok/ levélkeresők eltartására is. Felsorol a szerző jó néhány esetet is, így például Toldi Miklós és a Telegdi család pereit, és ennek kapcsán okleveleit említjük csak, ez utóbbinál a család két különböző felekezetű ágának osztályáról van szó. A tanulmány szerzője szerint a hiteleshelyek átszervezése a szekularizáció utáni időszakban a leggyöngyösebben Váradon mehetett végbe, sőt ide kerülhetett a budai királyi levéltár iratanyaga is. A káptalan anyaga 1660-ban török kézre került, ami egyben azt jelentette, hogy a magyar írott örökséget hatalmas veszteség érte az iratpusztulással, amire külön felhívta a figyelmet Bogdándi Zsolt.

A belényesi uradalom és a helyi bányászat helyét vizsgálta a fejedelemség gazdasági kormányzatában Mátyás-Rausch Petra. Arra tett kísérletet, hogy bemutassa a Bihar vármegyei ércbányászatot, különös tekintettel a belényesi uradalomra. A tanulmányban a szerző az Udvari Kamara részére készült kamarai jelentéseket, valamint a Fejedelemség területén keletkezett forrásokat egyaránt felhasznált. A belényesi uradalom a váradi püspök, Lodomér birtokában volt, aki bányászati jogot szerzett. Belényes ezt követően a püspöki uradalom központja lett, 1451-ben pedig kiváltsághoz jutott. Vas, réz, arany és ezüst bányászatáról beszélhetünk az évszázadok folyamán, melyek közül az itt bányászott réz finomsága a leginkább kiemelendő. Táblázat formájában közli a belényesi официálisok névsorát 1571 és 1613 közötti időszakban, emellett helyet kapott ugyancsak a belényesi uradalomhoz és kastélyhoz tartozó birtokok és falvak listája is ugyanezen időszakot illetően. Az официálisok névsorából kitűnik, hogy három személy tevékenysége még nem teljesen bizonyított. Ami az uradalomhoz tartozó birtokokat illeti: 33 birtok tartozott az

uradalomhoz, 19 a fejedelmi kastélyhoz. Részletes leírás található a belényesi uradalom fejlődéséről, de a mezővárosi funkcióinak elemzése is helyet kapott. A háború utáni időszakban viszont elszegényedett a térség, így évente csak 50 forintot kellett befizetnie. A 17. század első éveiben súlyos problémák jellemzik a bányászatot, hiszen nem volt meg a megfelelően szakképzett munkaerő és a szakigazgatási szerv hiánya is nagy problémát okozott. Báthory Zsigmond eladományozta az uradalom szinte egészét, ugyanakkor a 17. században még mindig vonzó célpontként szerepelt a környező országok bányászati szakemberei számára, hiszen Honorius von Thonhausen báró több belényesi vas- és rézbányát is bérebevett 1608-ban. A szövegből kiderül, hogy Honorius von Thonhausen a bányák prefektusaként két házat, egy házhelyet és egy nemesi kúriát is kapott Báthory Gábertől. A tanulmány utolsó soraiból tudjuk, hogy a térség gazdasági helyzete javulni látszott annak ellenére, hogy a korszak politikai helyzete korántsem segítette elő a fejlődést.

A következő fejezet Jeney-Tóth Annamária tollából származik, aki az ifjú Rákóczy György váradi udvartartásának kezdeteiről ír. Rákóczy György 1640. augusztus 14-én kapta meg a váradi főkapitányi tisztséget, amely fontos fordulópontot jelentett az Erdélyi Fejedelemség tekintetében, hiszen a fejedelem elsőszülött fia tölti be immár ezt. A váradi főkapitányi cím tulajdonképpen már előkészítette az utat a fejedelmi székhez. A tanulmány részletes definícióját adja az udvarnak és az udvartartásnak, és ezek historiográfiáját is bemutatja. A tanulmány pontos választ kíván adni arra a kérdésre, hogy hogyan nézhetett ki a fejedelem és abban fia udvara a 1630-as években. Rákóczy György 1638-ban már önálló udvartartással rendelkezett, ajtónálló, étékfogó, komornyik, főember szolgák és hat kocsis is az udvarához tartozott, az udvarának a létszáma meghaladta a 100 főt. Az udvari előkelők közé tartozott a hoptester, lovászmester, a kamarás és a kapitány. A familiárisok, vagy más néven „uraimék” voltak a főember szolgák és az udvari szolgák, akik az udvar egyik legfontosabb csoportját jelentették. Szolgáltatukért pénzt és terménybeli juttatást kaptak. Az udvari ifjak a familiárisok pótlását biztosították, életüket a hoptester irányította és közülük kerültek ki az étékfogók, udvarlók és a bejárók. Az udvartartás irányítása vonatkozott a mesteremberekre, a muzsikusra, az ajtónállókra, a kenyérfutókra és a konyhamesterre is. Értelmiségként pedig lelkész és orvos is tartozott a fejedelmi udvarhoz. Megkísérli a tanulmány szerzője rekonstruálni, hogy hogyan nézhetett ki 1640-ben az ifjabb Rákóczy György udvara, immár váradi kapitányként, és létrejöhett Rákóczy György önálló udvara, igaz a szervezésből a szülők is kivették a részüket. 1643-ban a megnősült ifjú fejedelem kis családjával megkapja Fogarast, amit Lorántffy Zsuzsanna jelölt ki számukra lakóhelyként. Az udvartartás összege növekedett, és a személyi ügyekbe nem szóltak már bele a szülők. 1646-ban újra Váradon tartózkodott a fejedelmi pár, ahol második gyermekük is megszületett. Az olvasó megismerheti ebből a fejezetből Rákóczy György, a megválasztott fejedelem fényűző udvartartását s kora szellemiségét.

A tanulmánykötet záró akkordját Sudár Balázs tanulmánya jelenti, amelyben a váradi török tartomány életébe nyerhetünk betekintést. A török hódoltság Magyarország keleti részén nem foglalt el területet, hiszen ott Szapolyai János királysága feküdt. Később sem épült ki komoly erődrendszer az Alföldön. A változást a tizenöt éves háború hozta, amikor is 1594-ben Erdély és a vajdaságok kiszakadtak az „Oszmán Birodalom rendszeréből”. Az oszmán vezetés célként tűzte ki Hatvan és Eger elfoglalását, második lépésként pedig Váradot kívánták megszerezni, ám a Szaturdzsi Mehmet vezette csapatok a védők kitartó ellenállásának köszönhetően nem jártak sikerrel 1598-ban. Az oszmánok többször

próbálták megszerezni Erdélyt, mindhiába. Erdély helyzete igazán Bocskai István fejedelemmé választásakor javult, hiszen ekkor az ország újból a törökök vazallusává vált tulajdonképpen, és ez volt érvényes Bethlen és a Rákóczyak idejére is. 1657-ben Rákóczy György lengyelországi hadjárata miatt a helyzet változott, halálát követően pedig Köprülü Mehmed nagyvezér seregeinek új cél kellett, ezt Várad jelentette. A vár végül el is esett, és sajnos a Partium, sőt Erdély egy része is követte az Oszmán Birodalomba való „beolvasásban”, ahogy ez a szerző szerint a defterekből ki is derül. Erdély helyzete csak lassan és nagyon nehezen tudott fejlődni a Habsburg helyőrségek okozta állandó feszültségek miatt. Várad első beglerbége vezír Szinán pasa volt, aki a szultáni őrség vezetőjeként szolgált kezdetben, 1659-ben pedig adanai pasa lett. Szinán pasát Szári Hüszejn követte, aki előkelő családból származott és 1659-ben temesvári pasa lett. Szári Hüszejn pasa a budai vilájet élére került, Gürdzsi Kenánt váltotta, aki pedig Váradot kapta meg.

A váradi török vilájet első öt éve mozgalmasnak tekinthető, és amíg kezdetben a vilájet kiépítése volt a feladat, ezt követően az adózás bevezetésére és az adók beszedésére törekedtek. Igazi fordulópontot a vasvári béke jelentett, amely után egy viszonylag békésebb időszak köszöntött a sokat szenvedett tartományokra.

Ahhoz képest, hogy 1660-ban a Váradra és Bihar megyére vonatkozó levéltári források nagy része elpusztult, a történészek jóvoltából számos eddig hiányos részletről kapunk mind a megye, mind a város történetére vonatkozóan áttekintést, tehát mindenképpen elmondhatjuk, hogy e kötet méltóképpen mutatja be Nagyvárad történelmi szerepét és jelentőségét a 16–17. században.